

Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej lekturą 12. odsłony Narodowego Czytania

NARODOWE
CZYTANIE

09.09.2023

ELIZA ORZESZKOWA

NAD NIEMNEM

PATRONAT HONOROWY PARY PREZYDENCKIEJ

Niemen – rzeka płynąca przez Białoruś, Litwę i Rosję o długości 937 km. Wyływa z okolic Mińska.

Po III rozbiórze Polski Niemen stanowił rzekę graniczną między zaborem pruskim, a rosyjskim. Od 1807 roku, gdy na terenie części zaboru pruskiego utworzono Księstwo Warszawskie, a później Królestwo Polskie (kongresowe), na Niemnie biegła granica z ziemiami włączonymi do Rosji, tzw. ziemiami zabranymi.

Widok na Niemen przepływający przez Grodzieńszczyznę.

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Nad_Niemnem

Eliza Orzeszkowa [ok. 1865]

Źródło: <https://polona.pl/item-view/f8702e9d-f82f-4127-8a85-e9e632c81956?page=0>

Eliza Orzeszkowa urodziła się 6 czerwca 1841 roku w Milkowszczyźnie koło Grodna jako Eliza Pawłowska, córka zamożnych ziemian. Odebrała konwencjonalne wychowanie domowe, później przebywała na pensji sióstr sakramentek w Warszawie. Bardzo młodo została wydana za mąż z woli rodziców. W 1858 poślubiła Piotra Orzeszkę i zamieszkała w majątku męża.

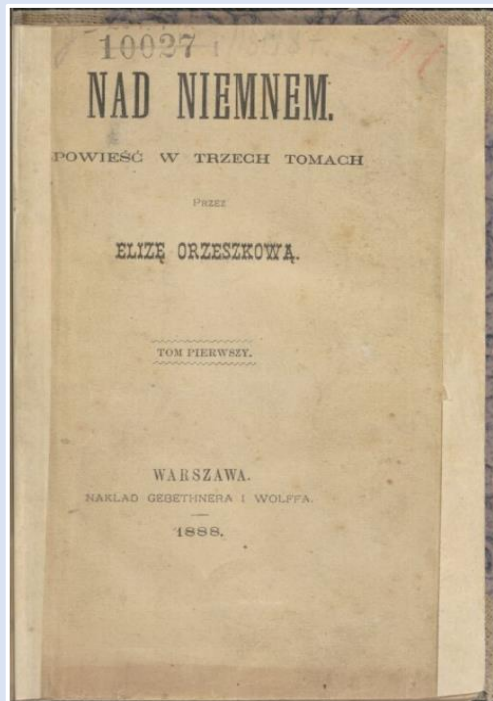
Orzeszkowa angażowała się w życie społeczne wsi, zajmując się głównie pracą oświatową wśród ludu, a także podejmując działania na rzecz uwłaszczenia chłopów. W trakcie powstania styczniowego wspierała powstańców m.in. zaopatrując ich w żywność. Po upadku powstania, mąż Orzeszkowej został zesłany na Sybir, a ich majątek skonfiskowano. Ponieważ małżeństwo Orzeszkowej nie należało do udanych, nie pojechała za mężem na zsyłkę lecz przeniosiła się do rodzinnej Milkowszczyzny i rozpoczęła proces unieważnienia małżeństwa uzyskując je w 1869 r. Po sprzedaży rodzinnego majątku, zamieszkała w Grodnie i zajęła się pisarstwem. W roku 1894 Eliza Orzeszkowa wyszła ponownie za mąż za wieloletniego przyjaciela - Stanisława Nahorskiego. Małżeństwo zakończyła śmierć męża dwa lata po ślubie.

W 1905 roku Eliza Orzeszkowa była nominowana do Nagrody Nobla w dziedzinie literatury. W 1906 roku otrzymała pierwszą nagrodę Fundacji Franciszka Kochmana ze Lwowa. Zmarła 18 maja 1910 r. w Grodnie po ciężkiej chorobie serca.

Eliza Orzeszkowa [1899]

Źródło: <https://polona.pl/item-view/7ff5a317-9314-4138-9556-d4cca9b89c70?page=0>

Strona tytułowa pierwszego wydania „Nad Niemnem” z 1888 roku.

Źródło:
https://pl.wikipedia.org/wiki/Nad_Niemnem#/media/Plik:Nad_Niemnem_1888.png

Nad Niemnem to najbardziej znana powieść Elizy Orzeszkowej. Powstawała w latach 1886–1887. Powieść publikowano po raz pierwszy w odcinkach na łamach „Tygodnika Ilustrowanego, a w formie książki ukazała się w 1888 roku. Ze względu na barwne opisy, wyrazistych bohaterów i odwołania historyczne dzieło porównywano do Mickiewiczowskiego *Pana Tadeusza*. Żadna inna książka pisarki nie została tak entuzjastycznie przyjęta przez recenzentów. Chwalono m.in. sprawne połączenie dydaktyzmu z walorami artystycznymi i przemyślaną kompozycję całości. Utwór pierwotnie miał nosić tytuł *Mezaliants*, co sugerowało główny wątek utworu: miłość panny ze dworu i zagrodowego szlachcica oraz raczej średnie aspiracje ideowo-polityczne autorki. Jednak w miarę pisania książki okazało się, że dzieło, które powstaje, będzie o wiele poważniejsze w swej wymowie i w swym przesłaniu ideowym. Orzeszkowa ostatecznie znacznie wyszła poza historię miłości Jana i Justyny, udało jej się bowiem ukazać rozległy obraz społeczeństwa polskiego drugiej połowy XIX wieku, czasów po klęsce powstania styczniowego, w nowej sytuacji polityczno-społecznej. Już sama zmiana tytułu na *Nad Niemnem* sygnalizuje znaczne rozszerzenie zainteresowań autorki. Pojawiają się zagadnienia dotyczące problemów ważnych dla ogółu Polaków.

A scenic landscape featuring a river in the foreground, lush green fields, and a cloudy sky. The river flows from the bottom left towards the right, surrounded by dense vegetation. The background shows a flat expanse of land under a grey, overcast sky.

Nad Niemnem uchodzi za jedno z najdoskonalszych (obok *Lalki* Prusa) dokonań literackich realizmu krytycznego. Orzeszkowa przygotowując się do pracy nad utworem odbyła wszechstronne badania, o których tak sama pisała: „*Dla tej powieści odbyłam w towarzystwie zagrodowych szlachciców i szlachcianek formalne studia botaniki miejscowej, tudzież pieśni, bajek, zagadek, podań tutejszego ludu...*”.

Na realizm powieści składa się:

- ograniczenie roli narratora,
- wzrost znaczenia dialogu,
- indywidualizacja języka,
- obiektywizm w przedstawianiu postaci, posługiwanie się przez narratora wiedzą psychologiczną i socjologiczną,
- autentyzm opisów miejsc i sytuacji,
- analiza psychologiczna bohaterów,
- wprowadzenie zasad prawdopodobieństwa, typowości.

Czas akcji:

Akcja powieści rozgrywa się w lecie (lipiec, sierpień) 1886 r. Jednak fabuła dotyczy też czasów dawniejszych: autorka sięga do dziejów XVI-wiecznej Litwy (historia Jana i Cecylii to czasy panowania Zygmunta Augusta), prezentuje epizod powrotu żołnierzy legionów polskich spod Moskwy (w opowieści Jakuba, dziadka Jadwigi Domuntówny, o swoim bracie Franciszku, który w 1812 r. wyruszył z wojskiem Napoleona do Rosji), wreszcie sięga do czasów XIX-wiecznych i językiem szyfru nawiązuje do powstania listopadowego (1830 r. - opowieść Anzelma) i powstania styczniowego (1863 r. - Mogiła powstańców).

Miejsce akcji:

Miejscem akcji są przede wszystkim: Korczyn i zaścianek Bohatyrowiczów. Pewną rolę w powieści odgrywają także Osowce - własność pani Andrzejowej Korczyńskiej, wdowy po bracie Benedykta, który zginął w powstaniu styczniowym, Olszynka - majątek Kirłów, w którym gospodarzy Maria Kirłowa. W powieściowej topografii dużą rolę odgrywają również Niemen (wszystkie ważne wydarzenia powieściowe rozgrywają się na tle rzeki, nad Niemnem znajduje się Mogiła powstańców) i puszcza (tu jest Mogiła Jana i Cecylii). Omawiając miejsca ważne w *Nad Niemnem* nie można zapomnieć o dwu symbolicznych mogiłach: grobie przodków Bohatyrowiczów (symbol bohaterstwa pracy) i Mogile powstańców 1863 r., w której wśród prostych żołnierzy pochowany jest Andrzej Korczyński (symbol zjednoczenia wszystkich stanów w walce o niepodległość Polski).

Plan wydarzeń:

1. Justyna Orzelska i Marta Korczyńska wracają z kościoła. Po drodze spotykają Janka Bohatyrowicza.
2. Niedzielny obiad w Korczynie. Oprócz domowników są Teofil Różyc - przybyły z zagranicy właściciel ziemski, narkoman, utracjusz i Bolesław Kirfo, sąsiad, właściciel Olszynki, zupełnie nie dba o gospodarstwo.
3. Na wakacje wracają do Korczyna dzieci Korczyńskich: Leonia i Witold.
4. Dzieje Benedykta: miał siostrę Jadwigę (obecnie żonę Darzeckiego) i dwóch braci Andrzeja i Dominika. Wraz z braćmi studiował, potem powrócił do rodzinnego Korczyna. Przyjął pod swój dach Martę Korczyńską. Andrzej zginął w powstaniu, Dominik osiedlił się w Rosji. Benedykt jest gospodarzem Korczyna.
5. Imieniny Emilii Korczyńskiej. Zygmunt próbuje uwieść Justynę, kiedyś łączyła ich młodzieńcza miłość. Dziewczyna podoba się także Teofilowi, który chciałby, żeby została jego kochanką.
6. Justyna wychodzi na spacer. Dochodzi do pól Bohatyrowiczów, gdzie spotyka Janka. Idzie z nim do Bohatyrowicz, poznaje Anzelma - stryja Janka i jego przyrodną siostrę - Antosię.
7. Justyna, Janek i Anzelm przy Mogile Jana i Cecylii, dziewczyna poznaje dzieje Bohatyrowiczów.
8. Różyc odwiedza Marię Kirfową, krewną, od której pragnie zasięgnąć rady, jak zdobyć Justynę. Mądra kobieta radzi zająć się majątkiem, porzucić dotychczasowy tryb życia, a Justynę wziąć za żonę.
9. Leonia i Witold sprowadzają lekarza dla chorej Marty, ale ona nie chce się leczyć. Przybywa Darzecki z żądaniem wypłacenia przez Benedykta posagu Jadwigi (siostry Benedykta, żony Darzeckiego). Witold ma ojcu za złe, że tak pokornie i ulegle traktuje Darzeckiego. Wybucho kłótnia.
10. Krążą plotki, że Różyc chce się starać o rękę Justyny, ona natomiast coraz częściej myśli o Janie Bohatyrowiczu.
11. Trwają żniwa. Justyna pracuje wraz z Bohatyrowiczami, coraz bardziej zbliża się do zaścianka. Witold odbywa długą rozmowę z Anzelmem.
12. Justyna i Janek płyną do Mogiły powstańców 1863 r. Tam Janek ostatni raz widział ojca. Tam także Marta pożegnała Anzelma jak narzeczonego - zawiesiła na jego szyi krzyż.
13. Justyna rozmawiając z Anzelmem poznaje historię jego miłości do Marty Korczyńskiej.

Plan wydarzeń c.d.:

14. Po powrocie do Korczyna Justyna dowiaduje się o wizycie Kirłowej, która chciała się dowiedzieć, czy dziewczyna zechce wyjść za Różyca. Justyna nie jest zainteresowana tą propozycją, natomiast chętnie rozmawia z Martą o Anzelmie.
15. W rodzinie Zygmunta, żonatego z młodziutką i naiwną Klotyldą, narastają konflikty. Pani Andrzejowa niepokoi się o syna, postanawia odbyć z nim poważną rozmowę.
16. Witold odbywa z Benedyktem burzliwą rozmowę na temat traktowania chłopów przez ojca. Młody Korczyński nie akceptuje stanowiska ojca, który uważa, że najważniejsze to utrzymać w swoim ręku ziemię.
17. Elżunia Bohatyrowiczówna zaprasza do swego domu Justynę i oficjalnie prosi, by zaszczyliła obecnością jej wesele.
18. Zygmunt proponuje Justynie, aby została jego kochanką. Ta z pogardą odrzuca propozycję.
19. Andrzejowa Korczyńska rozmawia z synem, który jak się okazuje, nie darzy szacunkiem ojczyzny ani ojca. Jest to bolesny cios dla zachowującej ideały męża kobiety.
20. W Bohatyrowiczach odbywa się wesele Elżuni z Frankiem Jaśmontem. Wieczorem całe towarzystwo wypływa czółnami na Niemen.
21. Benedykt i Witold odbywają wreszcie szczerą rozmowę, okazuje się, że łączy ich gorąca ojcowsko-synowska miłość i wspólne ideały, Benedykt zgadza się na pojednanie z Bohatyrowiczami.
22. Janek wyznaje miłość Justynie. Ona również zdradza swoje uczucia. Wszystko odbywa się nad Niemnem.
23. W Korczynie ma miejsce rozmowa Kirły z Emilią i Benedyktem - w imieniu Różyca proszą o rękę Justyny. Dziewczyna zabiera głos i informuje wszystkich, że jest zaręczona z Jankiem.
24. Benedykt, Marta i Kirłowa gorąco popierają decyzję Justyny. Benedykt zatrzymuje w Korczynie Martę, która zamierzała się przenieść do Bohatyrowiczów.
25. Benedykt z Justyną idzie do chaty Anzelma, gdzie odbywa się ich pojednanie.

Główne wątki powieści:

• **wątek miłosny:** miłość jest w powieści siłą, która pozwala osiągnąć szczęście, gwarantuje powodzenie w życiu rodzinnym, daje stabilizację, poczucie bezpieczeństwa, to uczucie, które pojawia się niemal na każdej stronie powieści i, co ważne, jest udziałem wszystkich pozytywnych bohaterów. Miłość spełniona, szczęśliwa połączyła w *Nad Niemnem*: Jana i Cecylię, Jana i Justynę, Andrzeja i jego żonę, prawdopodobnie połączy Witolda i Marysię Kirlównę. Miłość nieszczęśliwa dotknęła Martę i Anzelma, ale ci bohaterowie zbliżają się do siebie pod koniec powieści. Rozkład małżeństwa przeżywają Zygmunt i Klotylda, Różyc jest nieszczęśliwy z powodu braku uczucia, zaś Benedykt (który przez większą część akcji stoi na pograniczu i nie można go określić ani jako postać negatywną, ani jako pozytywną), choć kocha żonę, nie odczuwa małżeńskiego szczęścia, ponieważ Emilia go nie rozumie.

• **wątek narodowy, patriotyczny:** Orzeszkowa przedstawia ważniejsze wydarzenia polityczne rozgrywające się w okresie zaborów. Są to: wojny napoleońskie, a zwłaszcza wyprawa Napoleona na Rosję, powstanie listopadowe i styczniowe. Pamięć o tych wydarzeniach skrzętnie przechowywana jest przez Bohatyrowiczów i panią Andrzejową. Z wątkiem tym wiąże się w powieści kult Mogiły powstańców 1863 r. Jest ona symbolem narodowej jedności, siły, wreszcie symbolem gorącego patriotyzmu.

• **wątek pracy:** praca w powieści uzyskuje **miano najwyższej wartości i pełni rolę najważniejszego kryterium oceny postaci**. Bohaterowie pozytywni ciężko pracują (Bohatyrowicze, Benedykt, Marta, Kirlowa z córką, Justyna), postacie negatywne unikają wysiłku (Emilia, Teresa Plińska, Kirło, Zygmunt, Różyc). Praca nabiera także wartości niemal uświęcającej, to nie wysiłek, ale powód radości i dumy, towarzyszy jej śpiew, śmiech. Jako duży wysiłek fizyczny praca jest przedstawiona tylko w wypadku dwu osób: Marty i Benedykta, ale to należy wiązać z charakterem tych postaci i ich przeszłością.

Główne wątki powieści c.d.:

• **wątek konfliktu pokoleń:** Orzeszkowa przedstawiła w powieści kilka par bohaterów, w przypadku których należy mówić o konflikcie pokoleń, są to:

- Witold i Benedykt. Konflikt między ojcem i synem (Witold - Benedykt) to spór między młodszym i starszym pokoleniem pozytywistów. Właściwie mają te same idee: praca, patriotyzm, troska o ziemię i kraj. Tyle tylko, że Benedykt był świadkiem upadku dawnych ideałów, patrzył na chwile zjednoczenia i rozkładu warstw narodowych, dotknęły go popowstaniowe represje, stracił brata. Obowiązki gospodarskie, problemy finansowe osłabiły w nim siłę do walki, zapomniał o starych czasach, uważa za wrogów wszystkich, którzy próbują nastawać na jego własność, nawet Bohatyrowiczów, których niesprawiedliwie osądza. Witold jest pełen energii, jest młody, pragnie realizować ideały pracy organicznej i pracy u podstaw, postawa ojca sprawia mu zawód, jest powodem rozgoryczenia. Ostatecznie jednak w powieści dochodzi do porozumienia tych bohaterów.

- pani Andrzejowa i Zygmunt. Konflikt między matką i synem, Zygmuntem będzie się pogłębiał, ponieważ matce nie udało się przekazać synowi ojcowskich ideałów. Dlatego młody Korczyński to przyzwyczajony do wygodnego życia kosmopolita, który nudzi się w rodzinnym majątku, nie znosi litewskiej przyrody, a ojca nazywa szaleńcem.

- Justyna i Emilia. To dwie kobiety, które pragną szczęścia. Różnica między nimi polega na tym, że Justyna postanawia sama się o nie zatroszczyć, chce decydować o swoim życiu, dokonuje świadomego wyboru. Emilia wybrała inną drogę, jest uzależniona od męża, niesamodzielna, nie posiada żadnego wpływu na swój los. Uważa, że najwyższym szczęściem kobiety jest bogato wyjść za mąż. Między tymi bohaterkami nigdy nie dojdzie do porozumienia. Justyna to już pozytywistyczna emancypantka, której zachowanie (zwłaszcza praca) razi Emilię i której małżeństwo jest dla żony Benedykta mezaliansem, skandalem.

Problematyka:

• **Ocena społeczeństwa polskiego w *Nad Niemnem*:** Orzeszkowa starała się ukazać w powieści aktualny stan polskiego społeczeństwa. Jej diagnoza wypadła pozytywnie. Przedstawiciele najmłodszego pokolenia w powieści - Marysia Kiriłówna, Witold Korczyński - to ludzie świadomi zadań, które mają do spełnienia jako jednostki wykształcone, orientujące się w sprawach polityczno-społecznych. Nieco starsi: Justyna, Janek odważnie podejmują decyzje, są samodzielni, uczciwi, pracowici, stworzą dobre małżeństwo i będą wychowywać pokolenia Polaków-patriotów. Pokolenie ludzi dojrzałych - Benedykt, Anzelm powraca do dawnych ideałów, odżywa w nich pomieć wielkich narodowych wystąpień i pięknego okresu jedności i zgody.

• W powieści zaprezentowane zostały **sylwetki pierwszych polskich emancypantek:** Maria Kiriłowa, Justyna Orzelska. Jest też, co prawda na drugim planie, pokazana nauczycielska działalność Marysi Kiriłówny, która uczy chłopskie dzieci. Są także w powieści bohaterowie negatywni, ale ostatecznie schodzą oni na dalszy plan.

• **Rola przyrody:** Wielkim bohaterem powieści jest przyroda. Kontakt z nią jest ważny dla wszystkich pozytywnych bohaterów *Nad Niemnem*. Przyroda uspokaja, uszlachetnia, jest źródłem radości życia, pisarka nadaje duże znaczenie puszczy i rzece. Niemen towarzyszy wszystkim ważnym wydarzeniom: tu Jan oświadcza się Justynie, aby dotrzeć do Mogiły powstańców, trzeba pokonać rzekę. W puszczy natomiast jest grób Jana i Cecylii. Obydwa obszary – puszcza i rzeka - są znakiem ciągłości czasu, szczęśliwej przeszłości, od wieków towarzyszą ludzkiemu życiu, były i są niemymi świadkami wydarzeń. W harmonii z przyrodą żyją Bohatyrówicze - ich zaścianek jest skierowany w stronę rzeki. Dwór w Korczynie stoi tyłem do Niemna, co nabiera znaczenia symbolicznego: jest znakiem rezygnacji z przeszłości, chęci zapomnienia, separacji. Ci, którzy nie widzą piękna litewskiej przyrody, to zmęczeni, znużeni, smutni i niezadowoleni z życia ludzie (Zygmunt, Różyc, Emilia), dla tych, którzy spostrzegają jej piękno, miejsce, w którym żyją, nabiera cech ziemskiej arkadii.

„Nad Niemnem” cieszyło się popularnością wśród kolejnych pokoleń czytelników. W Drugiej Rzeczypospolitej powieścią zainteresowało się kino. Ekranizację książki ukończono w 1939 roku, ale obraz zaginął w czasie II wojny światowej. Kolejny film nakręcono w połowie lat 80. XX wieku. *Nad Niemnem* to jeden z najważniejszych utworów literatury polskiej podejmujący tematykę powstania styczniowego, którego 160-lecie obchodzone jest w 2023 roku.

Iwona Pawlak - Justyna Orzelska,
Adam Marjanki - Jan Bohatyrowicz.

Jacek Chmielnik – Zygmunt Korczyński,
Maria Nowotarska – Andrzejowa Korczyńska
(matka Zygmunta).

Michał Pawlicki – Anzelm Bohatyrowicz,
Marek Herbig – Witold Korczyński.

Kadry z filmu „Nad Niemnem” (1986) w reżyserii Zbigniewa Kuźmińskiego.

Bibliografia:

- Achremowiczowa Wanda: Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej. Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych 1965.

Netografia:

- <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/inicjatywy/narodowe-czytanie/2023-nad-niemnem>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Nad_Niemnem
- <https://www.nck.pl/aktualnosci/narodowe-czytanie-2023-ruszyla-12-odslona-akcji->
- <https://polona.pl/item-view/f8702e9d-f82f-4127-8a85-e9e632c81956?page=0>
- <https://polona.pl/item-view/7ff5a317-9314-4138-9556-d4cca9b89c70?page=0>
- <https://culture.pl/pl/tworca/eliza-orzeszkowa>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Nad_Niemnem#/media/Plik:Nad_Niemnem_1888.png
- <https://www.bryk.pl/lektury/eliza-orzeszkowa/nad-niemnem.pokaz-cale-opracowanie>
- https://www.imdb.com/title/tt0093595/mediaviewer/rm990810113/?ref_=tt_md_10
- <https://film.interia.pl/telewizja/news-25-lat-serialu-nad-niemnem,nld,1799528>
- https://www.imdb.com/title/tt0093595/mediaviewer/rm370053121/?ref_=tt_md_8